

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

Кафедра адміністративного
права та судочинства

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «Фінансове право»

на тему: «Роль Національного банку України у фінансовій системі держави».

Студент групи: ПР-33

Мархевка П.І.

Керівник: к.ю.н., доц. Вербіцька М. В.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ.	6
1.1. Правова природа та статус Національного банку України.	6
1.2. Основні функції НБУ у контексті фінансової системи держави.	8
1.3. Місце НБУ серед інших фінансових інституцій України.	11
Висновки до розділу 1.	13
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ.	15
2.1. Нормативно-правова база, що визначає повноваження НБУ.	15
2.2. Регулювання грошово-кредитної політики НБУ: інструменти та механізми.	17
2.3. Контрольні та наглядові функції НБУ у банківській сфері.	20
Висновки до розділу 2.	22
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ.	24
3.1. Виклики діяльності НБУ в умовах фінансової нестабільності.	24
3.2. Перспективи розвитку правового статусу та функцій НБУ.	26
Висновки до розділу 3.	29
ВИСНОВКИ.	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. Фінансова система є базисом економіки будь-якої держави, а її стабільність залежить від ефективності функціонування центрального банку. В Україні цю ключову роль виконує Національний банк — орган, що забезпечує не лише емісію національної валюти, а й гарантує грошово-кредитну стабільність, здійснює нагляд за банківською системою, формує валютну політику та адаптує фінансову інфраструктуру до умов зовнішніх викликів. У період збройної агресії та тривалого воєнного стану ця функція набула ще більшого значення, оскільки НБУ став центром антикризового управління економікою. Його спроможність діяти в умовах нестабільності, підтримувати довіру до гривні та забезпечувати безперервність платіжних систем вимагає ґрунтовного аналізу, переоцінки існуючого правового статусу та перегляду функціонального наповнення у світлі євроінтеграційних перспектив.

Науково-практичне значення. З огляду на зростаючу роль центральних банків у глобальній фінансовій архітектурі, дослідження правового статусу та функцій НБУ має не лише теоретичну цінність, а й практичну користь. Вивчення нормативно-правової бази, оцінка ефективності інструментів грошово-кредитної політики, виявлення проблем та суперечностей у нормативному забезпеченні діяльності НБУ сприяє вдосконаленню фінансового регулювання. Результати такого дослідження можуть бути використані у процесі законодавчих реформ, в освітніх програмах з фінансового права, а також у розробці стратегій адаптації банківської системи України до вимог Європейського Союзу.

Метою дослідження є комплексний аналіз правового статусу та ролі Національного банку України у фінансовій системі держави в умовах економічних викликів і євроінтеграційного вектора розвитку.

Для реалізації мети у курсовій роботі поставлено такі завдання:

– визначити правову природу, статус і функції НБУ у фінансовій системі України;

- дослідити правові засади грошово-кредитного регулювання, інструменти та повноваження НБУ;
- проаналізувати діяльність НБУ в умовах воєнного стану та сучасні виклики його незалежності;
- виявити основні напрями адаптації правового статусу НБУ до вимог Європейського Союзу.

Ступінь дослідження в науковій літературі. Проблематиці правового статусу Національного банку України присвячено значну кількість наукових праць. І. Ухач розглядав особливості правової природи НБУ як органу публічної влади в умовах трансформації фінансової системи. Г. Гудкова досліджувала регуляторну діяльність НБУ та правові механізми його впливу на ринок фінансових послуг. К. Бреус здійснив оцінку рентабельності НБУ як економічного суб'єкта. О. Колб і Р. Колб аналізували роль НБУ у протидії фінансовим правопорушенням. Н. Руденко розкривала засади формування валютної політики. М. Посмітна звертала увагу на проблему забезпечення інституційної незалежності НБУ в умовах нестабільності. У працях О. Петрика, Б. Стасюка, Г. Мар'яненка, Д. Полагніна та Ж. Шило висвітлено антикризову діяльність НБУ під час війни, його політику рефінансування, валютні обмеження та управління банківською ліквідністю. Ці дослідження становлять важливу теоретичну базу для розкриття змісту курсової теми.

Особливе місце у правовому регулюванні займають нормативні акти, зокрема Закон України «Про Національний банк України», Бюджетний та Податковий кодекси, Конституція України, а також численні нормативно-правові акти НБУ — листи, постанови, інструкції, які регулюють валютні операції, порядок ліцензування, реєстрації банків, організацію платіжних систем та механізми грошово-кредитного впливу. Ці джерела становлять основу для аналізу практичного наповнення статусу НБУ та його ролі у фінансовій системі.

Об’єктом дослідження є правовідносини, що виникають у процесі здійснення НБУ своїх повноважень у фінансовій системі України.

Предметом дослідження є нормативно-правові акти, наукові підходи та практичні аспекти реалізації функцій і повноважень Національного банку України як центрального банку держави.

Методи дослідження. У процесі підготовки курсової роботи використано формально-юридичний метод для аналізу законодавства про НБУ, історико-правовий метод для вивчення становлення центрального банку України, порівняльно-правовий метод для зіставлення з правовими моделями країн ЄС, логіко-аналітичний метод для виявлення закономірностей розвитку фінансового регулювання, а також метод правового моделювання — з метою формування рекомендацій щодо вдосконалення нормативної бази діяльності НБУ.

Структура курсової роботи. Курсова робота складається з вступу, трьох розділів, які об’єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (25 найменувань на 4 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 36 сторін, з яких основний текст - 30 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ

1.1. Правова природа та статус Національного банку України

Національний банк України є центральним банком держави, що виконує функцію основного органу грошово-кредитного регулювання. Його правовий статус визначено у статті 1 Закону України «Про Національний банк України»: «Національний банк України є центральним банком держави — особливим центральним органом державного управління, правовий статус, завдання, функції, повноваження та організаційні основи діяльності якого визначаються Конституцією України та цим Законом» [15]. Виходячи з цього визначення, Національний банк не є звичайною банківською установою — він наділений функціями, які мають стратегічне значення для держави, зокрема регулювання обігу грошей, забезпечення стабільності національної валюти, моніторингу банківської системи та сприяння економічному розвитку. Водночас особливістю правової природи НБУ є його інституційна незалежність, яка означає автономність від органів виконавчої, законодавчої та судової влади в межах реалізації визначених повноважень.

Правове закріплення основних засад діяльності НБУ є багаторівневим. Передусім, стаття 99 Конституції України чітко визначає його ключову функцію: «Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України» [15]. Це положення створює міцну правову основу для всієї діяльності установи та розширює розуміння її місця в системі публічного управління. Таким чином, Конституція прямо наділяє НБУ функцією, що має не лише фінансовий, а й стратегічний характер, що вимагає особливої моделі правового регулювання. Гудкова Г. С. обґрунтовано зауважує, що НБУ поєднує в собі ознаки органу публічної влади, юридичної особи публічного права, банку, що

не має комерційної мети, а також регулятора, який впливає на банківську, грошову та валютну політику держави [6, с. 61–63].

Науковці наголошують, що правовий статус НБУ не вкладається в класичні рамки державного органу чи суб'єкта господарювання. Він є носієм імперативних повноважень, який діє на підставі та в межах закону, при цьому виконуючи функції, що мають прямий вплив на макроекономічні процеси. Водночас НБУ не підпорядковується органам виконавчої влади, не отримує вказівок від Уряду чи Президента України щодо операційної діяльності, а всі рішення ухвалюються Радою НБУ та Правлінням на основі професійної оцінки ситуації на фінансових ринках. Цей баланс самостійності та правової обумовленості є результатом складного еволюційного розвитку інституту центрального банку в Україні. Посмітна М. В. слушно вказує, що незалежність НБУ є не самоціллю, а передумовою для досягнення стабільності, уникнення політичного тиску та довіри до рішень, які можуть бути непопулярними, але необхідними [14, с. 75].

Формально-юридичний механізм забезпечення незалежності Національного банку реалізується через законодавчі запобіжники. Згідно зі статтею 6 Закону України «Про Національний банк України», «Національний банк у своїй діяльності незалежний від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб» [15]. Це положення посилюється нормами щодо порядку призначення та звільнення Голови НБУ, які покликані унеможливити свавільне втручання у діяльність установи. Веретельніков І. наголошує, що реальна незалежність НБУ визначається не тільки законодавчими нормами, а і політичною практикою — відсутністю тиску на центральний банк, зваженістю кадрової політики, дотриманням професійних стандартів та належним публічним контролем з боку суспільства [3].

Крім того, важливо згадати, що НБУ має не лише грошово-кредитну, а й нормативно-правову компетенцію. Він видає положення, інструкції, листи та інші акти, що є обов'язковими для виконання банками, фінансовими установами, а в

деяких випадках — і для державних органів. Листи НБУ, такі як «Щодо контролю за виконанням нормативно-правових актів НБУ» [20] та «Щодо проведення перереєстрації індивідуальних ліцензій НБУ» [21], ілюструють, як в практичному вимірі реалізується його регуляторна функція. У такий спосіб Національний банк виконує не лише економічну, а й правову роль, що робить його унікальним суб'єктом у фінансовій системі держави.

Отже, правова природа Національного банку України характеризується поєднанням ознак незалежного органу публічної влади, регулятора фінансового ринку, емісійного центру та нормативного суб'єкта. Його особливий статус закріплено в Конституції, законах та підзаконних актах, а зміст цього статусу постійно адаптується до нових викликів — зокрема, економічних криз, воєнного стану, глобальних змін на фінансових ринках. Це вимагає постійного переосмислення ролі НБУ не лише у формально-юридичній, а й у функціональній площині.

1.2. Основні функції НБУ у контексті фінансової системи держави

Функціональне наповнення діяльності Національного банку України охоплює всі ключові аспекти грошово-кредитної, валютної, платіжної, емісійної та наглядової політики держави. Закон України «Про Національний банк України» у статті 7 прямо визначає коло основних функцій НБУ: «Основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. До функцій Національного банку, відповідно до його основної функції, належать: розроблення та проведення грошово-кредитної політики; монопольна емісія національної валюти України та організація її обігу; визначення і здійснення валютної політики; організація та регулювання діяльності платіжних систем; здійснення банківського регулювання та нагляду; складання платіжного балансу України; представництво інтересів України в центральних банках інших держав»

[15]. Таке широке повноваження свідчить про системоутворюючу роль НБУ у фінансовій архітектоніці держави.

Грошово-кредитна політика є стрижневим інструментом впливу НБУ на економіку. Вона реалізується через встановлення облікової ставки, операції на відкритому ринку, регулювання норми обов'язкових резервів. Як зауважує Гудіма Т., ці інструменти в умовах війни набули критичного значення, оскільки дозволили зберегти відносну стабільність банківської системи попри колосальні зовнішні та внутрішні потрясіння [4, с. 15]. Регулювання процентної політики НБУ є ключовим фактором впливу на інфляцію, обсяг споживчого та інвестиційного попиту, а також загальний економічний клімат у країні.

Емісійна функція НБУ, закріплена статтею 33 Закону України «Про Національний банк України», реалізується у вигляді виключного права на випуск грошової одиниці України — гривні. Згідно з нормою закону: «Національний банк здійснює монопольну емісію національної валюти України та організує її обіг». Така монополія є необхідною для контролю за грошовою масою, забезпечення стабільності грошового обігу, запобігання інфляції та утримання довіри до валюти як головного платіжного засобу в країні [15]. Як зазначає Бреус К. М., реалізація емісійної функції НБУ має ґрунтуватися не лише на кількісних потребах держави, а й на макроекономічному прогнозуванні та ризик-аналізі, щоб уникнути надмірного грошового тиску на економіку [1, с. 97].

Валютне регулювання — ще одна фундаментальна сфера впливу НБУ. Відповідно до статті 44 Закону, «Національний банк України визначає валютну політику України та забезпечує її реалізацію, сприяє стабільності національної валюти щодо іноземних валют» [15]. У цьому аспекті діяльність НБУ охоплює встановлення офіційного курсу гривні, проведення валютних інтервенцій, контроль за валютними операціями. Полагнин Д. Д. аналізує динаміку курсоутворення, вказуючи на те, що гнучкість валютної політики НБУ в умовах війни дозволила

знизити спекулятивний тиск і водночас зберегти конкурентоспроможність національного виробника [13, с. 311].

Не менш важливою є функція організації та регулювання платіжних систем. У цьому контексті НБУ виконує роль оператора та розпорядника ключових електронних систем розрахунків, зокрема СЕП. Тищенко О. І. і Тищенко В. В. наголошують на значенні розвитку інфраструктури електронних платежів НБУ, яка у 2023–2024 роках була надзвичайно важливою в умовах обмежень на готівкові операції та релокації банківських установ [18, с. 130]. НБУ забезпечує функціонування платіжної системи відповідно до сучасних технологічних вимог, що дозволяє гарантувати безперервність фінансових розрахунків і стабільність на внутрішньому ринку.

Контрольна та наглядова діяльність Національного банку є ще однією опорною функцією, яка закріплена статтею 55 Закону України «Про Національний банк України» як «регулювання і нагляд за діяльністю банків та інших фінансових установ». Ця функція реалізується через ліцензування банків, моніторинг їхньої платоспроможності, впровадження заходів впливу. Колб О. і Колб Р. справедливо акцентують, що в умовах посилення загроз відмивання коштів, фінансування тероризму та злочинної діяльності роль НБУ як превентивного органу лише зростає [8, с. 36]. З метою підвищення прозорості фінансового сектору НБУ також впроваджує нормативні стандарти фінансової звітності та механізми внутрішнього контролю.

Таким чином, функціональне призначення НБУ є багатоплощинним. Він виконує не тільки технічну роль у фінансовій системі, а й виконує місію стабілізації та розвитку національної економіки. Кожна з його функцій — від грошово-кредитної політики до нагляду за банківським сектором — є елементом цілісного механізму, що забезпечує безперебійне функціонування державних фінансів, довіру до банківської системи та стійкість до внутрішніх і зовнішніх шоків. Такий комплексний підхід до функцій Національного банку свідчить про його незамінну

роль у структурі фінансової системи України та потребу в подальшому удосконаленні законодавчого регулювання для забезпечення ефективності реалізації його повноважень.

1.3. Місце НБУ серед інших фінансових інституцій України

Національний банк України посідає особливе, центральне місце у фінансовій системі держави, формуючи її структурне ядро та визначаючи стратегічний напрям розвитку грошово-кредитної політики. Його унікальність полягає в тому, що він не лише виконує класичні функції центрального банку, а й діє як координатор, стабілізатор і гарант фінансової безпеки у взаємодії з іншими інституціями — Міністерством фінансів, Державною податковою службою, Рахунковою палатою, Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, банками, небанківськими установами, страховими компаніями. У системі фінансового управління НБУ має автономний статус і не входить до вертикалі виконавчої влади, що дозволяє йому зберігати інституційну незалежність, зокрема у процесі реалізації грошово-кредитної політики, валютного регулювання та банківського нагляду [15].

Згідно з положеннями Бюджетного кодексу України, Національний банк має особливий статус і щодо державних фінансів. Так, частина друга статті 85 визначає: «Частина прибутку, що підлягає перерахуванню до Державного бюджету України, визначається після затвердження річної фінансової звітності Національного банку України відповідно до законодавства» [2]. Це свідчить про те, що НБУ виконує подвійну роль — з одного боку, він є незалежним органом, а з іншого — джерелом надходжень для державного бюджету. У цьому контексті виникають об'єктивні дискусії щодо меж його автономії та підзвітності, особливо в аспекті трансферів до бюджету. Шило Ж. С. обґрунтовує, що податкова та фіскальна залежність центрального банку є потенційним ризиком для його нейтральності, особливо якщо держава очікує від нього постійного фінансування дефіциту [19, с. 129].

Суттєвим є і взаємозв'язок НБУ з Міністерством фінансів України. Хоча обидві установи функціонують у сфері державних фінансів, їхні мандати суттєво відрізняються: Мінфін виконує функції з адміністрування доходів та видатків, формування й реалізації бюджету, тоді як НБУ не відповідає за бюджетну політику, а опікується стабільністю гривні та грошової маси. Однак, як вказує Гудкова Г. у своїх дослідженнях, координація між НБУ та Мінфіном, особливо в періоди фінансових криз або під час воєнного стану, є критично важливою для збереження довіри до фінансової системи [5].

Окрему роль відіграє Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, діяльність якого також тісно пов'язана з НБУ. Оскільки Національний банк здійснює нагляд за банками, саме від його рішень щодо ліквідації або виведення банків з ринку залежить активація механізмів гарантування. Колб О. і Колб Р. справедливо підкреслюють, що ефективна взаємодія між НБУ та Фондом гарантування є основою фінансової стабільності та забезпечення інтересів вкладників [8, с. 38]. Тут важливо розмежовувати регуляторні та гарантійні функції, проте водночас підтримувати оперативний обмін інформацією та спільну стратегію антикризового реагування.

Іншою інституцією, що активно взаємодіє з НБУ, є Державна податкова служба. Відповідно до Податкового кодексу України, Національний банк надає податковим органам інформацію щодо відкритих рахунків, здійснює валютний контроль, забезпечує адміністрування обов'язкових резервів. Зокрема, стаття 63 ПКУ передбачає обов'язок НБУ щодо сприяння податковому контролю через надання інформації за запитами податкових органів [12]. Таким чином, НБУ діє не лише як монетарний орган, а й як суб'єкт забезпечення податкової дисципліни на макрорівні, водночас залишаючись поза межами прямого оподаткування банківських операцій.

Не можна залишити поза увагою і взаємодію НБУ з міжнародними фінансовими організаціями, передусім Міжнародним валютним фондом, Світовим

банком, ЄБРР. Національний банк виступає ключовим контрагентом у реалізації умов кредитних програм, виконує обов'язки репрезентанта України у сфері монетарної політики, бере участь у переговорах щодо фінансової допомоги, надає офіційні дані макроекономічного характеру. У цьому сенсі, як зазначає Мар'яненко Г. І., Національний банк є не лише внутрішнім регулятором, а й міжнародним партнером, що несе іміджеве навантаження в очах глобального фінансового співтовариства [10, с. 84].

Отже, НБУ посідає в українській фінансовій системі положення, що не має аналогів серед інших органів — він є незалежним, проте інтегрованим; самостійним, проте взаємодіє з усіма ключовими учасниками фінансового ринку; має виняткові повноваження, але діє в умовах складної мережі міжінституційних відносин. Саме тому подальше удосконалення правового регулювання функціонування НБУ передбачає не лише зміцнення його автономії, а й ефективну координацію з іншими суб'єктами фінансової політики держави.

Висновки до розділу 1

У результаті аналізу правової природи та функціонального призначення Національного банку України було з'ясовано, що ця установа є унікальним суб'єктом фінансової системи держави, який поєднує в собі ознаки державного органу, незалежного регулятора, емісійного центру та координатора банківського сектору. На відміну від інших суб'єктів публічного права, НБУ не підпорядковується уряду або парламенту, однак діє в суворих межах законодавства та несе публічну відповідальність за стабільність національної валюти, ефективність банківської системи й грошово-кредитної політики загалом.

Конституційне закріплення функцій НБУ та спеціальне законодавство, зокрема Закон України «Про Національний банк України», формують правову основу, яка гарантує високий ступінь його інституційної незалежності. Ця незалежність є не самоціллю, а необхідною умовою для забезпечення професійного

та неупередженого прийняття рішень у сфері монетарної політики, що впливають на всю економіку. Проте, як показує практика, інституційна незалежність повинна супроводжуватися політичною зрілістю та професійною відповідальністю з боку керівництва НБУ, інакше вона ризикує бути формальною.

Основні функції НБУ охоплюють ключові напрями грошово-кредитної політики, валютного регулювання, емісійної діяльності, банківського нагляду, організації платіжних систем та представлення держави у фінансових міжнародних інститутах. Такий обсяг функцій засвідчує його системоутворюючу роль і визначає НБУ як серцевину всієї фінансової архітектури України. Особливу значущість функціональне наповнення НБУ набуває в умовах воєнного стану та фінансових криз, коли саме від його політики залежить рівень інфляції, стабільність курсу гривні, виживання банківського сектору.

Окремо було проаналізовано взаємодію НБУ з іншими державними інституціями — Міністерством фінансів, Фондом гарантування вкладів, Державною податковою службою. Встановлено, що ця взаємодія має координаційний характер, водночас передбачає збереження автономії кожного органу. Саме НБУ виконує стабілізаційну та стратегічну функцію у загальнодержавному фінансовому механізмі, не втручаючись у бюджетне адміністрування, але істотно впливаючи на параметри економічного середовища, в якому це адміністрування здійснюється.

Таким чином, Національний банк України — це не просто центральна банківська установа, а фундаментальний інститут, без якого неможливо уявити функціонування фінансової системи України. Його правовий статус, глибина повноважень, здатність до незалежного прийняття рішень, а також взаємодія з іншими учасниками економічного процесу потребують постійного аналізу, осмислення та вдосконалення. Водночас саме ця інституція відіграє вирішальну роль у збереженні економічного суверенітету країни, що набуває особливої актуальності в умовах сучасних загроз.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

2.1. Нормативно-правова база, що визначає повноваження НБУ

Правове регулювання діяльності Національного банку України здійснюється на основі багаторівневої нормативної системи, яка включає Конституцію України, спеціальні закони, зокрема Закон України «Про Національний банк України», Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, нормативно-правові акти самого НБУ, а також міжнародні угоди, до яких приєдналася Україна. Ця система забезпечує комплексне охоплення всіх аспектів функціонування НБУ як центрального банку держави та створює умови для реалізації його повноважень із грошово-кредитного, валютного, емісійного та банківського регулювання.

Основоположним нормативним актом є Конституція України, яка у статті 99 прямо визначає основну функцію Національного банку: «Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України» [15]. Ця конституційна норма має не декларативний, а обов'язковий характер, оскільки визначає стратегічне завдання, на реалізацію якого мають бути спрямовані всі повноваження НБУ, незалежно від політичної чи економічної ситуації. Таким чином, вже на рівні Основного Закону окреслюється монетарний мандат установи та її пріоритетне місце в системі фінансового управління.

Базовий спеціальний закон — Закон України «Про Національний банк України» — деталізує статус, функції, повноваження, організаційну структуру, інституційні гарантії незалежності та правові форми діяльності НБУ. Так, у статті 7 цього закону чітко визначено: «Основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. До функцій Національного банку, відповідно до його основної функції, належать: розроблення та проведення грошово-кредитної політики; монопольна емісія національної валюти України;

визначення і здійснення валютної політики; організація та регулювання діяльності платіжних систем; банківське регулювання та нагляд; інші функції» [15]. Закон також встановлює важливі запобіжники проти втручання у діяльність НБУ з боку органів державної влади. Зокрема, стаття 6 містить чітке положення: «Національний банк у своїй діяльності незалежний від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб» [15].

Бюджетний кодекс України відіграє суттєву роль у визначенні фінансового статусу НБУ в частині відносин із державним бюджетом. Зокрема, у статті 85 зазначено, що прибуток Національного банку, який підлягає перерахуванню до Державного бюджету України, визначається після затвердження його фінансової звітності. Ця норма встановлює принцип фіскальної співпраці між НБУ та Міністерством фінансів, не порушуючи при цьому автономію грошово-кредитного регулятора [2].

Податковий кодекс України передбачає участь НБУ у процедурі податкового контролю. Так, стаття 63 ПКУ зобов'язує установи банку надавати інформацію на запит податкових органів, сприяти у процесі виявлення порушень податкового законодавства та здійснювати валютний контроль у межах своїх повноважень [12]. Ці норми підтверджують, що Національний банк не є ізольованою структурою, а активно залучений до реалізації державної податкової політики на макроекономічному рівні.

Діяльність НБУ також регламентується численними власними нормативно-правовими актами, які приймаються у формі постанов, положень, інструкцій, листів. Наприклад, у листі НБУ «Щодо контролю за виконанням нормативно-правових актів НБУ» від 26.01.2010 № 11-211/324-1152 чітко визначено вимоги до підзвітності банківських установ щодо дотримання положень монетарної політики [20]. А в листі «Щодо проведення перереєстрації індивідуальних ліцензій НБУ» від 29.12.2000 № 28-111/5066-8722 регламентуються процедури взаємодії з суб'єктами валютного ринку [21]. Такі акти, попри свою підзаконну природу, мають

імперативний характер і обов'язкові до виконання, що підкреслює нормативну вагу правотворчої функції НБУ.

Не менш важливим є те, що діяльність НБУ часто здійснюється з урахуванням норм міжнародного фінансового права. Зокрема, при запровадженні регламентів у сфері обігу електронних грошей або боротьби з відмиванням доходів НБУ активно застосовує підходи Базельського комітету з банківського нагляду, рекомендації FATF, норми Європейського центрального банку. Як показує аналіз, наприклад, дослідження Плотнікової М. В., діяльність НБУ у сфері е-грошей уже зараз гармонізована з правом ЄС [24, с. 20].

Отже, нормативно-правова база, що визначає повноваження Національного банку України, є системною, структурно збалансованою і багаторівневою. Вона поєднує в собі основоположні норми Конституції, спеціальні закони, підзаконні акти самого НБУ та міжнародні нормативні практики. Завдяки цьому правове забезпечення діяльності Національного банку відповідає сучасним викликам, забезпечує незалежність, функціональну спроможність та адаптивність цієї установи до нових умов фінансової реальності.

2.2. Регулювання грошово-кредитної політики НБУ: інструменти та механізми

Грошово-кредитна політика є центральним інструментом впливу Національного банку України на макроекономічну стабільність держави, і саме через її реалізацію формується базове фінансове середовище, в якому функціонують банківські установи, господарюючі суб'єкти та населення. Згідно зі статтею 6 Закону України «Про Національний банк України», НБУ має виключне повноваження на проведення грошово-кредитної політики, метою якої є досягнення та підтримка цінової стабільності, сприяння фінансовій стабільності та забезпечення сталого економічного зростання [15]. Це положення закладає правову

основу для активного використання комплексу інструментів монетарного впливу, які змінюються відповідно до економічної ситуації.

Основним орієнтиром, на який спирається НБУ при здійсненні монетарного регулювання, є цільова інфляція. Відповідно до Інфляційного звіту НБУ, центральний банк визначає допустимі межі зростання споживчих цін на середньострокову перспективу, формуючи таким чином передбачуване середовище для інвесторів та бізнесу. До основних інструментів, які використовує НБУ, належать облікова ставка, операції на відкритому ринку, нормативи резервування, регулювання грошової маси через інтервенції, а також депонування надлишкової ліквідності через депозитні сертифікати [15].

Одним із найпотужніших механізмів впливу на грошову масу та інфляційні очікування є облікова ставка — процент, під який НБУ надає кредити комерційним банкам. Як свідчить практика, її підвищення обмежує попит на кредити й стримує інфляцію, тоді як зниження сприяє активізації економічної діяльності. Гудіма Т. та Чабан О. наголошують, що в умовах кризи, спричиненої війною, підвищення облікової ставки до 25% дозволило стабілізувати валютний курс і частково стримати інфляцію, що була викликана зовнішніми шоками [4, с. 16]. Проте ефективність такого заходу має бути зваженою, аби не спричинити надмірного пригнічення банківської активності.

Операції на відкритому ринку, зокрема купівля та продаж державних цінних паперів, слугують ще одним важливим інструментом регулювання грошової пропозиції. Завдяки ним НБУ може впливати на рівень ліквідності банківської системи: продаж паперів зменшує обсяг грошей в обігу, а купівля — навпаки, збільшує. Harkusha Y. O. підкреслює, що активне використання операцій з депозитними сертифікатами стало ключовим елементом стратегії НБУ в умовах воєнного стану, коли потрібно було утримати надлишкову ліквідність без втрати довіри до гривні [22, с. 14].

Регулювання норми обов'язкових резервів — ще один системний елемент грошово-кредитного контролю. Цей інструмент застосовується з метою обмеження надмірного кредитування, а також як превентивний засіб захисту від фінансових ризиків. Зміна нормативів резервування безпосередньо впливає на можливість банків збільшувати або зменшувати обсяги надання позик, і, як показує досвід НБУ, є гнучким засобом адаптації до змін фінансового клімату.

Окремо варто згадати валютні інтервенції, які НБУ здійснює для згладжування короткострокових коливань валютного курсу. Політика валютного курсоутворення визначена статтею 44 Закону «Про Національний банк України» та передбачає як прямі інтервенції на міжбанківському ринку, так і встановлення офіційного курсу гривні щодо іноземних валют [15]. Полагнин Д. Д. аналізує ефективність цих заходів, підкреслюючи, що використання керованого плаваючого курсу в поєднанні з інтервенціями дозволяє уникнути спекуляцій та захистити внутрішній ринок [13, с. 314].

В умовах війни монетарна політика НБУ адаптується до загроз через формування кризових механізмів, зокрема шляхом цільового кредитування банків, мораторію на виведення капіталу за кордон, обмеження готівкового обігу. Петрик О. у своєму аналізі вказує, що монетарна реакція НБУ на повномасштабне вторгнення росії стала прикладом професійного управління ризиками, збереження платоспроможності банків і забезпечення базової економічної стабільності [11, с. 17].

Таким чином, грошово-кредитна політика НБУ — це не лише сукупність нормативів, а гнучкий та багаторівневий інструмент стратегічного управління макрофінансовими процесами. Ефективність її реалізації залежить від правильного балансу між жорсткістю та стимулюванням, прозорості комунікації з фінансовим ринком, а також здатності адекватно реагувати на зовнішні виклики. Нормативно-правова основа таких дій забезпечує легітимність, передбачуваність та стабільність

монетарної політики, що є необхідною умовою для економічного зростання та довіри до інституцій.

2.3. Контрольні та наглядові функції НБУ у банківській сфері

Контрольна та наглядова діяльність Національного банку України є фундаментальним елементом забезпечення стабільності банківської системи, фінансової дисципліни та захисту інтересів вкладників. Відповідно до статті 7 Закону України «Про Національний банк України», однією з основних функцій НБУ є здійснення банківського регулювання та нагляду. Більш конкретно, у статті 55 цього ж Закону встановлено, що «Національний банк України здійснює регулювання і нагляд за діяльністю банків, а також інших осіб у межах, визначених законами України, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників» [15]. Це положення визначає, що НБУ наділений владними повноваженнями щодо ліцензування, перевірок, застосування санкцій та здійснення заходів впливу стосовно суб'єктів банківської діяльності.

Нагляд НБУ є не лише інструментом виявлення порушень, а і механізмом превентивного впливу на поведінку банків, спрямованим на зниження ризиків системних колапсів. У цьому аспекті регулятор має право встановлювати обов'язкові нормативи капіталу, ліквідності, кредитного ризику, обмеження щодо концентрації активів та власних коштів. Як зазначає Гудкова Г. С., контрольна функція НБУ реалізується через прийняття нормативних актів, які встановлюють вимоги до внутрішнього контролю, корпоративного управління та системи управління ризиками в банківських установах [6, с. 62]. Такий підхід забезпечує не тільки відповідність банків нормативам, а й зміцнює їхню стійкість у довгостроковій перспективі.

Окрім цього, важливою складовою контролю є моніторинг фінансового стану банків та їх пов'язаних осіб. Це включає аналіз фінансової звітності, оцінку ризиків, перевірку дотримання нормативних актів. У листі НБУ «Щодо контролю за

виконанням нормативно-правових актів НБУ» від 26.01.2010 № 11-211/324-1152 прямо передбачено механізми відповідальності банків за порушення вимог регулятора, а також процедури внутрішнього аудиту як форми самоконтролю [20]. Практика засвідчує, що такий постійний нагляд дозволяє вчасно виявляти проблемні установи та приймати рішення щодо обмеження їх діяльності або ліквідації.

Колб О. і Колб Р. у своїх дослідженнях звертають увагу на важливу превентивну функцію НБУ як інституції, що протидіє кримінальним правопорушенням у сфері фінансів. Вони обґрунтовують, що саме нагляд НБУ сприяє запобіганню легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а також виявленню шахрайських схем через аналіз незвичних банківських операцій [8, с. 35–37]. У цьому контексті НБУ виконує не лише економічну, а й правоохоронну роль, взаємодіючи з СБУ, МВС, Бюро економічної безпеки.

Особливу актуальність наглядові функції НБУ набули в умовах воєнного стану. Як зазначають Котик О., Стасюк Б. та Щур О., із початком повномасштабного вторгнення росії НБУ реалізував антикризовий наглядовий режим, що включав тимчасове призупинення деяких нормативів, посилення контролю за валютними операціями, обмеження на виведення капіталу, спрощення порядку підтримки ліквідності банків [9, с. 71]. Усе це здійснювалося з дотриманням балансу між забезпеченням функціонування банківської системи та захистом публічних інтересів держави.

Не менш важливим є аспект реорганізації, ліквідації та виведення банків з ринку. У межах чинного законодавства НБУ має право відкликати банківську ліцензію, визнати банк неплатоспроможним та передати його до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. У цих випадках саме НБУ виступає гарантом дотримання прав вкладників і забезпечення прозорості процесів санації та ліквідації. З огляду на накопичений досвід 2014–2016 років, практика засвідчила

доцільність надання НБУ розширених дискреційних повноважень у наглядовій сфері, що дає змогу швидко реагувати на кризові явища.

Таким чином, контрольна та наглядова діяльність НБУ має системний, законодавчо врегульований характер і спрямована на підтримання стабільності банківської системи України. Її ефективність залежить від наявності чітких нормативів, професійного кадрового складу, сучасної аналітичної інфраструктури та здатності до адаптації в умовах викликів. Забезпечення балансу між незалежністю банків та ефективним надглядом з боку НБУ є ключовим чинником довіри до фінансової системи держави та інструментом запобігання макрофінансовим катастрофам.

Висновки до розділу 2

Аналіз правового регулювання діяльності Національного банку України дозволяє зробити висновок, що нормативна база, яка визначає його повноваження, є багаторівневою, функціонально комплексною та динамічною. Вона охоплює положення Конституції України, спеціальні закони, насамперед Закон України «Про Національний банк України», Бюджетний та Податковий кодекси, власні нормативні акти НБУ, а також акти міжнародного фінансового права. Завдяки цій системі НБУ забезпечує свою незалежність від політичного впливу, водночас залишаючись підзвітним суспільству у межах, визначених законом.

Грошово-кредитна політика Національного банку України здійснюється шляхом використання інструментів прямого та опосередкованого впливу на грошову масу, інфляцію та валютний курс. Ключовими серед них є облікова ставка, операції на відкритому ринку, нормативи обов'язкових резервів, валютні інтервенції, депозитні сертифікати. Гнучкість використання цих інструментів, оперативність їх адаптації до економічних викликів — зокрема, у період воєнного стану — свідчать про професійну спроможність НБУ до антикризового управління.

Контрольні та наглядові повноваження НБУ відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності банківського сектору. Регулятор має законодавчо визначену компетенцію щодо ліцензування банків, нагляду за їхньою платоспроможністю, застосування заходів впливу, взаємодії з Фондом гарантування вкладів. Така функція набуває особливого значення в умовах підвищеної економічної турбулентності, коли від своєчасних дій регулятора залежить не лише збереження інституцій, а й довіра населення до банківської системи загалом.

Варто також наголосити, що Національний банк України здійснює регулювання не лише за допомогою законів, а й власних актів, які мають імперативний характер і поширюються на всіх учасників фінансового ринку. Це дозволяє НБУ оперативно реагувати на нові виклики та впроваджувати регуляторні зміни без затримок, притаманних процесам законотворчості. Водночас така практика вимагає постійного забезпечення юридичної визначеності та передбачуваності дій регулятора.

У підсумку, правове регулювання діяльності НБУ створює умови для реалізації його багатofункціонального мандату: від монетарної політики — до банківського нагляду, від валютного контролю — до участі в міжнародному фінансовому співробітництві. Подальше удосконалення цієї системи має передбачати посилення її прозорості, підзвітності, а також більш тісну інтеграцію з європейськими правовими механізмами, що стане запорукою довіри до НБУ як незалежного та ефективного центрального банку.

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

3.1. Виклики діяльності НБУ в умовах фінансової нестабільності

Воєнний стан в Україні, що триває з 2022 року, поставив Національний банк України перед безпрецедентними викликами — як інституційними, так і системними. Умови повномасштабної війни, в яких опинилася банківська система, змінили звичні механізми її функціонування: доступ до зовнішнього фінансування скоротився, внутрішній ринок опинився під тиском інфляції, населення втратило довіру до довгострокових заощаджень, а фінансові потоки почали орієнтуватися на воєнні потреби. У цьому контексті питання незалежності НБУ набуло нового змісту. Адже незалежність у воєнних умовах — це не лише формальне невтручання з боку політичних органів, а і здатність приймати непопулярні, але необхідні рішення, виходячи не з політичної доцільності, а з економічного розрахунку та реальної оцінки ризиків.

Закон України «Про Національний банк України» у статті 6 чітко закріплює: «Національний банк у своїй діяльності незалежний від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб» [15]. Це положення гарантує автономність центрального банку та його захищеність від політичного тиску. Однак у реальності навіть нормативна незалежність не убезпечує НБУ від очікувань держави, зокрема уряду, щодо підтримки бюджету через емісію, рефінансування або адміністративне регулювання курсу. Бюджетний кодекс України прямо передбачає обов'язок НБУ перераховувати частину свого прибутку до державного бюджету (ст. 85) [2], що ставить питання про співвідношення між фіскальною підзвітністю та макроекономічною стабільністю. У воєнних умовах така напруга лише посилюється.

З іншого боку, надмірна автономія без ефективного механізму звітності може створити ризики зловживань або відірваності від реальних потреб економіки.

Наприклад, громадськість практично не має можливості оцінювати внутрішні обґрунтування рішень НБУ щодо облікової ставки, валютного регулювання або допуску нових гравців на ринок. Це породжує сумніви щодо прозорості рішень, навіть якщо вони є законними. Автор цієї роботи вважає, що для підвищення довіри до інституції в умовах війни Національний банк має активно використовувати механізми публічної звітності: проводити регулярні антикризові брифінги, оприлюднювати короткострокові прогнози, посилювати роль Громадської ради при НБУ.

Одним із найважчих викликів для НБУ стала необхідність тримати валютний курс у стабільному коридорі за відсутності повноцінного експорту, зростання імпорту гуманітарних і військових товарів та падіння інвестицій. Відповідно до статті 44 Закону України «Про Національний банк України», саме НБУ визначає і реалізує валютну політику [15]. Водночас у 2022 році він був змушений адміністративно фіксувати курс гривні, запровадити валютні обмеження та заборонити купівлю валюти населенням поза рамками потреб першочергового імпорту. Полагнин Д. Д. зазначає, що такий підхід був вимушеним кроком задля збереження резервів і уникнення обвального падіння гривні, але він також призвів до зростання тіньового обміну та викривлення попиту [13, с. 319]. Автор же вважає, що валютна політика має залишатися керованою, але з поступовим поверненням до режиму гнучкого курсоутворення — як тільки стабілізується зовнішня ситуація.

Також заслуговує на увагу питання надання банкам фінансової підтримки у формі рефінансування. Відповідно до антикризових механізмів, НБУ у 2022–2024 роках не лише відновив довгострокове рефінансування, а й пом'якшив вимоги до забезпечення, що дозволило банкам вижити в умовах шоку. За даними Котика О., Стасюка Б. і Щура О., понад 30% банків скористались інструментами НБУ для збереження ліквідності [9, с. 76]. Це підтверджує, що роль НБУ в часи війни вийшла за межі класичного монетарного мандату і набула ознак кризового менеджменту. Але водночас такі заходи мають бути збалансованими, щоб не допустити

перетворення центрального банку на «останню інстанцію», що постійно рятує системні банки, замість стимулювання їхньої самостійної стійкості.

Нарешті, серйозною проблемою стала втрата частини інфраструктури банківської системи: зруйновані відділення, порушена логістика, електронні збої, знищення банкоматів. У цих умовах роль НБУ як координатора переходу до цифрових платіжних платформ різко зросла. У дослідженні Тищенка О. І. наголошується, що лише завдяки швидкому реагуванню НБУ вдалося уникнути паралічу розрахунків у березні 2022 року [18, с. 134]. Автор цієї роботи вважає, що надалі ключовим напрямом розвитку має стати створення стійкої цифрової валюти НБУ (CBDC), яка дозволить забезпечити незалежність розрахунків від фізичних інфраструктур та банків-посередників.

Отже, в умовах війни НБУ зіткнувся з надзвичайним навантаженням на свої функції — від монетарної політики до системного антикризового управління. Незалежність та підзвітність, що раніше розглядалися як теоретичні категорії, перетворилися на практичну дилему: як залишатися інституційно автономним і водночас ефективно служити державі в умовах екзистенційної загрози. Вихід, на думку автора, полягає у впровадженні моделі розширеної функціональної гнучкості НБУ, в якій правовий мандат поєднується з цифровими інструментами, прозорою звітністю та збалансованими формами кризової кооперації з іншими органами влади.

3.2. Перспективи розвитку правового статусу та функцій НБУ

Перспектива набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі накладає принципово нові вимоги на всі національні інституції, включно з Національним банком України. Європейська інтеграція передбачає не лише імплементацію окремих регламентів чи директив, а повне включення України до європейського правового та економічного простору. У цьому контексті правовий статус і функціональні повноваження НБУ мають зазнати якісної трансформації —

з урахуванням критеріїв Маастрихтської угоди, статуту Європейського центрального банку (ЄЦБ) та вимог Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ).

Одним із ключових критеріїв приєднання до зони євро є досягнення незалежності національного центрального банку, еквівалентної тій, якою володіє ЄЦБ. У цьому аспекті українське законодавство, зокрема стаття 6 Закону «Про Національний банк України», формально відповідає вимогам ЄС: «Національний банк у своїй діяльності незалежний від органів державної влади» [15]. Проте, як слушно зауважує Посмітна М. В., в Україні зберігається низка латентних ризиків політичного впливу на діяльність НБУ, що проявляється у процедурі призначення Голови НБУ, звітності перед Верховною Радою та бюджетній залежності через механізм перерахування прибутку [14, с. 77]. Ці механізми мають бути переглянуті з метою гармонізації із принципом інституційної незалежності, закріпленим у статті 130 Договору про функціонування ЄС.

Європейський досвід свідчить, що центральні банки країн-членів ЄС виконують не лише функцію монетарного регулювання, а й активно беруть участь у формуванні фінансової політики, забезпеченні стійкості ринку капіталу, регулюванні діяльності страхових та інвестиційних компаній. У цьому контексті НБУ в майбутньому має розширити сферу свого регуляторного впливу. Як вказує Lychenko I., однією з таких перспектив є інтеграція функцій нагляду за торгівлею валютними цінностями у європейську нормативну систему MiFID II [23, р. 135]. Це потребуватиме як перегляду внутрішніх процедур, так і розширення законодавчої бази, зокрема прийняття спеціального закону про валютне регулювання, адаптованого до вимог ЄС.

Особливу увагу слід звернути на сферу електронних грошей та фінтеху. Відповідно до директиви ЄС 2009/110/ЕС про електронні гроші, центральні банки країн-членів повинні забезпечувати правове середовище, сприятливе для розвитку цифрових платіжних систем із високим рівнем безпеки та прозорості. Як

справедливо зазначає Plotnikova M. V., правовий статус НБУ як регулятора ринку електронних грошей в Україні перебуває на етапі становлення і вимагає докорінного оновлення з урахуванням вимог PSD2, AMLD5 та принципів фінансової інклюзії [24, р. 21]. Ідеться не лише про технічну реалізацію цифрової гривні, а й про створення законодавчої рамки для ліцензування провайдерів е-грошей, захисту прав споживачів, а також зниження бар'єрів для нових гравців.

Іншою важливою перспективою є розширення участі НБУ у міжнародних платіжних інфраструктурах. У майбутньому Національний банк України має інтегруватися у TARGET2 — платіжну систему ЄЦБ — та SEPA (Єдиний простір європейських платежів). Це дозволить українським банкам працювати в єдиному європейському кліринговому середовищі та скоротить витрати на транскордонні операції. Як підкреслюють Sheludko N. та Shishkov S., саме в умовах воєнного стану важливість відкритих та захищених міжнародних каналів розрахунків значно зросла, що посилює актуальність цієї інтеграції [25, р. 72].

Загалом правова гармонізація статусу і функцій НБУ — це не лише умова євроінтеграції, а й важливий внутрішній стимул до інституційного оновлення. Автор цієї роботи вважає, що одним із дієвих інструментів цього процесу має стати прийняття нового рамкового Закону «Про монетарну систему України», в якому були б закріплені європейські принципи незалежності, відповідальності, прозорості, функціональної гнучкості та цифрової адаптації. Такий закон дозволив би не лише закріпити фактичні досягнення НБУ, а й надати йому нові повноваження — зокрема у сфері регулювання криптоактивів, управління фінансовими кризами та захисту макрофінансової стійкості.

Таким чином, євроінтеграція відкриває для Національного банку України не лише перспективи, а й виклики. Щоб стати повноцінним учасником Європейської системи центральних банків, НБУ має адаптувати правову базу, поглибити інституційну незалежність, інтегруватися у європейську платіжну інфраструктуру та гармонізувати підходи до цифрових фінансів. Цей процес має бути не

декларативним, а послідовним і системним, із залученням законодавців, експертної спільноти, міжнародних партнерів та самого регулятора.

Висновки до розділу 3

В умовах воєнного стану Національний банк України постає як ключовий інститут, що виконує не лише функції монетарного регулювання, а й завдання оперативного кризового управління, валютної стабілізації, підтримки банківської ліквідності та гарантування безперервності фінансових операцій. Незважаючи на те, що вітчизняне законодавство декларує його незалежність, у практичному вимірі збереження цього статусу виявилось значно складнішим, особливо з огляду на очікування з боку уряду щодо підтримки державних фінансів. Під тиском обставин НБУ змушений був балансувати між автономністю та координацією, між економічною логікою та політичною реальністю.

Разом із тим воєнна ситуація продемонструвала спроможність НБУ адаптувати свої функції, інструменти та процедури до надзвичайних обставин. Реалізація антикризових заходів, запровадження валютних обмежень, підтримка банківської системи через рефінансування та цифровізація платіжної інфраструктури довели, що НБУ здатен діяти швидко, обґрунтовано та системно. Однак ці процеси виявили й низку проблем — зокрема обмежену прозорість у прийнятті рішень, недостатню інтегрованість у європейське фінансове середовище та потребу в оновленні правової бази.

Перспектива вступу України до ЄС висуває нові вимоги до правового статусу та функціональної моделі НБУ. Ідеться не лише про формальну відповідність законодавства стандартам ЄС, а й про реальне впровадження принципів інституційної незалежності, прозорості, цифрової трансформації та гармонізації з політикою Європейського центрального банку. Для цього необхідне ухвалення нових стратегічних законодавчих актів, оновлення системи внутрішнього нагляду та зміцнення міжнародної взаємодії.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що Національний банк України є центральною ланкою фінансової системи держави, що виконує як класичні функції емісійного центру, так і повноваження регулятора банківського та валютного ринку, наглядача за фінансовою стабільністю, гаранта довіри до національної грошової одиниці. Його роль виходить за межі технічного адміністрування грошової маси — йдеться про інституцію, від рішень якої залежать інфляційні процеси, валютна політика, доступність кредитних ресурсів, функціонування банківської інфраструктури та збереження макроекономічної рівноваги. Це визначає об'єктивну необхідність не лише підтримки незалежності НБУ, а й забезпечення його ефективного функціонування в умовах викликів внутрішнього й глобального характеру.

Проаналізовано правову природу НБУ як публічно-правового суб'єкта зі спеціальним статусом, що поєднує риси державного органу, фінансового регулятора та автономної інституції, підзвітної перед суспільством через систему юридичних і процедурних механізмів. Встановлено, що правова конструкція, закладена в Законі України «Про Національний банк України», формує достатнє підґрунтя для інституційної незалежності, але на практиці виникають труднощі з дотриманням балансу між автономією рішень і публічною відповідальністю. Зокрема, перерахування частини прибутку НБУ до Державного бюджету, політичні ризики при зміні керівництва, а також тиск на монетарну політику у періоди економічних криз потребують перегляду в світлі європейських стандартів.

Розкрито комплекс функцій НБУ у фінансовій системі, який охоплює грошово-кредитне регулювання, валютну політику, нагляд за банками, сприяння розвитку платіжної інфраструктури, управління міжнародними резервами та проведення макропруденційного аналізу. Грошово-кредитні інструменти — такі як облікова ставка, депозитні сертифікати, валютні інтервенції — довели свою ефективність у стабілізації інфляційних очікувань та підтримці ліквідності

банківської системи. Водночас підкреслено необхідність подальшого розвитку інструментів прогнозування, підвищення прозорості монетарних рішень та посилення комунікаційної політики регулятора в контексті зміцнення довіри з боку учасників ринку.

Доведено, що в умовах повномасштабної війни НБУ продемонстрував високу стійкість та адаптивність. Його реакція на початок вторгнення включала своєчасну фіксацію валютного курсу, запровадження мораторіїв на виведення капіталу, підтримку банків через довгострокове рефінансування, пом'якшення регуляторних вимог та посилення валютного контролю. Такі дії дозволили запобігти краху банківської системи, зберегти довіру до гривні та забезпечити базову функціональність економіки. Проте разом з цим виявлено слабкі сторони правового механізму реагування на форс-мажорні обставини: відсутність чітких норм щодо режиму надзвичайного монетарного регулювання, нечіткість у розмежуванні компетенцій між НБУ, КМУ та Верховною Радою України, обмеження можливостей відкритого діалогу з ринком.

У світлі євроінтеграційного курсу України визначено, що сучасний правовий статус та функціональний формат діяльності НБУ потребують оновлення відповідно до вимог Європейської системи центральних банків. Це стосується, зокрема, гармонізації принципів інституційної незалежності, підзвітності, функціонального мандату в частині регулювання небанківських установ, електронних грошей та криптоактивів, а також технічної інтеграції у транс'європейські платіжні системи. Підготовка до приєднання до ЄС вимагає як формального оновлення нормативно-правової бази, так і глибоких організаційних змін у структурі та процесах ухвалення рішень у межах НБУ.

Запропоновано комплексну трансформацію нормативного забезпечення діяльності Національного банку, що передбачає оновлення закону «Про Національний банк України», розробку нової стратегії монетарної політики, впровадження стандартів ЄС у сфері електронних платежів, розширення функцій з

управління фінансовими ризиками та кризовими станами. Окрему увагу рекомендовано приділити розробці механізмів публічного контролю без втручання у зміст регуляторних рішень — шляхом звітування, експертного обговорення, участі громадськості в дорадчих радах.

Зроблено висновок, що для формування повноцінної, стабільної та конкурентної фінансової системи України необхідним є не лише підтримання поточної ефективності НБУ, а й її стратегічне оновлення відповідно до викликів цифрової трансформації, зміни моделі світових фінансів, зростання геополітичної невизначеності та посилення ролі монетарної політики у формуванні економічного розвитку. Роль НБУ у цьому процесі визначається не просто як технічного органу, а як стратегічного суб'єкта фінансової державності, довіра до якого є передумовою для стабільності економіки, інвестиційної привабливості та євроінтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бреус К. М. Аналіз рентабельності Національного банку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 2, січ. С. 97–98.
2. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI : станом на 5 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Веретельніков І. Національний Банк як ключовий суб'єкт державного регулювання банківського сектора. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 12(30). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-12\(30\)-234-246](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-12(30)-234-246)
4. Гудіма Т., Чабан О. Щодо доцільності посилення дискреційних повноважень Національного банку України. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2021. Т. 4, № 39. С. 12–20. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i39.238589>
5. Гудкова Г. Національний банк України як суб'єкт ринку фінансових послуг. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 9(15). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-415-422](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-415-422)
6. Гудкова Г. С. Регуляторна діяльність національного банку України: особливості правового регулювання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 6. С. 60–63. URL: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6\(41\).968](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i6(41).968)
7. Києвич О. В. Політика чеського Національного банку щодо ринку нерухомості. *Time description of economic reforms*. 2021. № 4. С. 70–75. URL: <https://doi.org/10.32620/cher.2021.4.10>
8. Колб О., Колб Р. Національний банк України як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 2. С. 33–41. URL: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.2.04>
9. Котик О., Стасюк Б., Щур О. Діяльність Національного банку України в умовах війни. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*. 2024. Т. 2, № 106. С. 69–77. URL: <https://doi.org/10.31713/ve220247>

10.Мар'яненко Г. І. Національний банк як фінансовий конгломерат у глобальному світі майбутнього чи народна капіталізація банківської системи України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 14, лип. С. 83–86.

11.Петрик О. Політика Національного банку України під час війни. *Socio-economic relations in the digital society*. 2022. Т. 4, № 46. С. 15–23. URL: <https://doi.org/10.55643/ser.4.46.2022.474>

12.Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 1 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

13.Полагнин Д. Д. Аналіз тенденцій зміни офіційного валютного курсу Національного банку України. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2020. № 1-2. С. 307–324. URL: <https://doi.org/10.33244/2617-5940.1-2.2020.307-324>

14.Посмітна М. В. Проблеми визначення рівня незалежності Національного банку України. *Підприємництво і торгівля*. 2024. № 41. С. 74–79. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2024-41-10>

15.Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

16.Руденко Н. Формування валютної політики Національного банку України : thesis. 2019. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/10868>

17.Старинський М. В. Правовий статус Національного банку України як суб'єкта митних правовідносин. *Європейські перспективи*. 2024. № 4. С. 224–229. URL: <https://doi.org/10.71404/ep.2024.4.30>

18.Тищенко О. І., Тищенко В. В. Розвиток системи електронних платежів Національного банку України. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2025. № 6 (286). С. 129–140. URL: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2024-286-6-129-140>

19.Шило Ж. С. Проблеми оподаткування прибутку Національного банку України. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2017. Вип. 2 (78). С. 128–136.

20.Щодо контролю за виконанням нормативно-правових актів НБУ : Лист Нац. банку України від 26.01.2010 № 11-211/324-1152.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1152500-10#Text>

21.Щодо проведення перереєстрації індивідуальних ліцензій НБУ : Лист Нац. банку України від 29.12.2000 № 28-111/5066-8722.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8722500-00#Text>

22.Harkusha Y. O. Діяльність Національного банку України на відкритому ринку: операції з депозитними сертифікатами. *The actual problems of regional economy development*. 2016. Т. 2, № 12. С. 12–17.
URL: <https://doi.org/10.15330/apred.2.12.12-17>

23.Lychenko I. The National Bank of Ukraine as an Subject of the Administration of Trade in Currency Values. *Visnik Nacional'noho universitetu «Lvivska politehnika»*. *Seria: Uridichni nauki*. 2024. Vol. 11, no. 44. P. 134–140.
URL: <https://doi.org/10.23939/law2024.44.134>

24.Plotnikova M. V. National bank of Ukraine as the authority of state regulation of e-money market in Ukraine. *Legal Horizons*. 2019. Vol. 16, no. 29. P. 18–23.
URL: <https://doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i16.p:18>

25.Sheludko N., Shishkov S. The National Bank of Ukraine under the conditions of marital law: the efficiency of actions on the capital markets. *Finansi Ukraïni*. 2022. Vol. 2022, no. 5. P. 61–85. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.05.061>